

PRZERWANE MILCZENIE SONIA M. HEDGEPEETH, ROCHELLE G. SAIDEL (RED.), SEXUAL VIOLENCE AGAINST JEWISH WOMEN DURING THE HOLOCAUST

Weronika Grzebalska
Uniwersytet Warszawski

Chociaż w trakcie procesów norymberskich w latach 1945–1946 prokuratorzy dysponowali bogatym materiałem dowodowym na temat przemocy seksualnej wobec kobiet w czasie II wojny światowej, ostatecznie nie zdecydowali się wnieść z tego tytułu żadnych oskarżeń ani wpisać gwałtu na listę zbrodni przeciw ludzkości. Przekaz głosi, że kiedy dyskutowano nad umieszczeniem gwałtów wojennych w porządku obrad, jeden z uczestników stwierdził, że nikt nie chce bandy płaczących kobiet w sali sądowej¹. Wiele wskazuje na to, że gotowość do ujawnienia świata szczegółów przemocy wobec kobiet nie była równie silna, jak w wypadku innych nazistowskich zbrodni wojennych. Mimo że w trakcie procesów obszernie cytowano porażające świadectwa dotyczące choćby eksperymentów medycznych na więźniach, prokurator mający zaprezentować raport z badań ofiar gwałtu nie zdecydował się go odczytać, a jedynie udostępnił materiały do wglądu zainteresowanym, zaslaniając się ich drastycznym charakterem (Tompkins 1995: 850).

Przełom w podejściu do przemocy seksualnej w czasie konfliktów zbrojnych nastąpił dopiero w 2001 roku, kiedy Międzynarodowy Trybunał

---

¹ Wypowiedź tę przytoczyła Peggy Kuo, prokuratorka zaangażowana w proces w sprawie zbrodni wojennych w Byłej Jugosławii, w pierwszym odcinku dokumentalnej serii *Women, War and Peace*, wyemitowanym na antenie Public Broadcasting Service 11.10.2011.

Karny dla Bylej Jugosławii skazał trzech serbskich żołnierzy za przestępstwa seksualne i zarazem uznał przemoc seksualną za zbrodnię przeciw ludzkości. Dotąd wstydliwie skrywana przez ofiary i milcząco akceptowana jako nieodzowny element wojen, przemoc seksualna stała się widoczna i doczekała się oficjalnego potępienia. Precedens ten nie tylko otworzył drogę do ścigania wojennych zbrodni seksualnych, ale też dał ofiarom nowy język do wypowiedzenia swoich doświadczeń: już nie jako indywidualnego powodu do wstydu stygmatyzującego ofiarę, ale zbrodni wymagającej reakcji w postaci postępowania karnego i pomocy dla dotkniętych nią osób. Jak w wywiadzie dla CNN zauważyła badaczka Holocaustu Myrna Goldenberg, gdy media obiegly reportaże o wydarzeniach w Bylej Jugosławii, Ocalałe zaczęły chętniej powierzać jej w trakcie wywiadów także swoje historie przemocy seksualnej (Ravitz 2011).

Skala przemocy seksualnej w Bylej Jugosławii doczekała się nie tylko reakcji prawnej, ale też znacznego zainteresowania ze strony naukowców. W odpowiedzi na medialne doniesienia z dotkniętych wojną obszarów na początku lat dziewięćdziesiątych zaczęły powstawać pierwsze artykuły naukowe, próbujące usensownić niedawne wydarzenia, budując zarazem teorię przemocy seksualnej jako odwiecznego narzędzia wojennego (m.in. Allen 1996, Stiglmyer 1994). Wkrótce owo uniwersalistyczne pojęcie wojennych zbrodni seksualnych zaczęto jednak niuansować, wskazując na przestrzenne i historyczne zróżnicowanie ich charakteru i przyczyn (z nowszych prac np. Heineman 2011, Branche 2012).

Mniej więcej w tym samym czasie tabu przemocy seksualnej zaczęto też powoli przelamywać w studiach nad Holocaustem. Podwaliny pod zajęcie się tą tematyką położyła pionierska konferencja poświęcona kobietom w Holocaustie, zorganizowana w 1983 roku w Nowym Jorku przez Joan Ringelheim i Esther Katz. Wkrótce po niej zaczęły powstawać pierwsze prace wprowadzające perspektywę *genderową* do badań Zagłady (np. Rittner, Roth 1993; Ofer, Weitzman 1998), a także podejmujące temat przemocy seksualnej (m.in. Amesberger, Auer, Halbmayr 2004; Saidel 2004; Goldenberg 2005). W ostatnich latach badania nad płcią i seksualnością w kontekście Zagłady zaczęto prowadzić także w Polsce, a wśród pionierów tej problematyki wymienić należy Agnieszkę Wesli (2007), Joannę Ostrowską (2007) czy Agnieszkę Nikliborc (2010).

Od początku jednak zarówno stosowanie płci jako kategorii analizy, jak i badanie przemocy seksualnej w czasie Zagłady spotykały się z mocnym sprzeciwem ze strony historyków Holocaustu. Niektórzy krytycy *genderowych* badań Zagłady, jak na przykład Lawrence Langer (1998), podważali wręcz

sam fakt istnienia różnic między doświadczeniem kobiet i mężczyzn w sytuacji, w której wszyscy Żydzi podlegali tej samej, nadrzędnej polityce eksterminacji. Argumentowano też, że skupienie się na przemoc wobec kobiet może odwrócić uwagę od szerszego obrazu tego, czym było „ostateczne rozwiązanie”, a ponadto doprowadzić do mylnej hierarchizacji cierpienia różnych grup ofiar.

Odwolując się do funkcjonujących w III Rzeszy ustaw rasowych, zakazujących Niemcom kontaktów seksualnych z Żydami, niektórzy historycy dyskredytowali natomiast badanie przemy seksualnej jako sztuczne rozdmuchiwanie marginalnego zjawiska. W końcu studia nad zbrodniami seksualnymi krytykowano też na gruncie metodologicznym. Historycy sceptyczni wobec opierania badań na świadectwach mówionych, stanowiących główne źródło naszej wiedzy o tych doświadczeniach, domagali się od badaczek przedstawienia twardych dowodów i potwierdzenia w dokumentach. Zajmowanie się tak drażliwą kwestią, jak przemoc seksualna, budziło też od początku wątpliwości natury etycznej. Podczas konferencji *Women and Holocaust*, zorganizowanej w Warszawie w 2011 roku, jedna z wiodących badaczek wyraziła na przykład wątpliwość, czy należy pytać Ocalałe o przemoc seksualną w sytuacji, w której wiąże się to dla nich z wielkim wstydem i kosztami emocjonalnymi.

Niesprzyjająca atmosfera wokół perspektywy *genderowej* w studiach nad Zagładą oraz w ogóle mówienia o doświadczeniach przemy seksualnej w kontekście Holocaustu sprawiła, że książka *Sexual Violence Against Jewish Women During Holocaust*, będąca zarazem pierwszą anglojęzyczną pozycją na ten temat, pojawiła się dopiero w 2010 roku, budząc od początku ogromne kontrowersje. Decyzję o przygotowaniu tej publikacji redaktorki zbioru, Sonia M. Hedgepeth i Rochelle G. Sidel², podjęły zresztą po tym, gdy na konferencji w Yad Vashem w 2006 roku jeden z uczestników wyraził sprzeciw wobec ich wystąpienia i zażądał od nich dowodów na istnienie wojennej przemy seksualnej wobec Żydówek.

Antologia *Sexual Violence Against Jewish Women During Holocaust* zawiera szesnaście tekstów pisanych z perspektywy różnych dziedzin – historii, psychologii, nauk społecznych czy literaturoznawstwa – i poświęconych różnorodnym wycinkom kobiecego doświadczenia przemy seksualnej w tak różnych kontekstach, jak obozy zagłady, domy publiczne, getta czy sytuacja ukrywania się po aryjskiej stronie. Jako pionierska praca zbiorowa

---

² Autorki są wykładowczyniami akademickimi i uznanymi przedstawicielkami perspektywy *genderowej* w badaniach Holocaustu. Rochelle Sidel jest ponadto założycielką Remember the Women Institute w Nowym Jorku.

książka oferuje raczej wiedzę wycinkową i przyczynkarską niż całościowy ogląd problemu przemocy seksualnej w czasie Holocaustu. I choć artykuły dzieli perspektywa badawcza, a nierzadko wręcz interpretacja tych samych materiałów, łączy je potrzeba obalenia dwóch usilnie reprodukowanych w studiach nad Holocaustem mitów: przekonania, że doświadczenie Zagłady jest niezróżnicowanym płciowo monolitem, i przeświadczenia, że nazistowska ideologia czystości rasy chroniła żydowskie kobiety przed przemocą seksualną.

Autorki i autorzy pokazują więc, że choć polityka nazistowska skierowana była na unicestwienie wszystkich Żydów niezależnie od ich płci, to jednak dotyczyła kobiety i mężczyzn niejednakowo z racji ich odmiennych ról w społeczeństwie i podzielanych przez nazistów stereotypów na temat płci. Wskazują też na szereg praktyk wymierzonych specyficznie w kobiety, takich jak przymusowa aborcja i sterylizacja czy badania ginekologiczne przeprowadzane w obozach, a także „gwałty rekreacyjne” dokonywane przez żołnierzy zarówno oddziałów niemieckich, jak i armii wyzwolenczych.

Prezentując bogaty materiał pochodzący z wywiadów i literatury wspomnieniowej, autorzy *Sexual Violence...* podważają też tezę o stosowaniu się Niemców do ideologii rasowej, zakazującej kontaktów seksualnych z Żydówkami. Jak pokazuje w zawartym w tomie artykule Helene J. Sinnreich, charakter i przebieg eksterminacji był zróżnicowany przestrzennie i czasowo, a także zależał od konkretnych decyzji lokalnych władz. To wszystko sprawiło, że faktyczne doświadczenia ludności żydowskiej niejednokrotnie wykraczały poza oficjalne zarządzenia. W efekcie ustawy rasowe nie tylko nie chroniły kobiet przed gwałtami, ale wręcz sprawiły, że ofiary były przez oprawców brutalnie zabijane, aby ukryć wykroczenie przeciw ideologii czystości rasy. Choć więc przemoc seksualna wobec Żydówek nie była planowym elementem strategii wojennej, jak w wypadku wydarzeń w Bylej Jugosławii czy Rwandzie, gwałty i inne zbrodnie na tle seksualnym były masowym produktem ubocznym nazistowskiej polityki eksterminacji.

Tom pod redakcją Hedgepeth i Saidel podejmuje też refleksję nad trudnościami związanymi z wywoływaniem świadectw mówionych na temat przemocy seksualnej. Jak pisze Eva Fogelman w artykule *Sexual Abuse of Jewish Women during and after the Holocaust: a Psychological Perspective*, w nowo powstałym państwie Izrael ofiary przemocy seksualnej postrzegane były jako „skażone” i przez to niezdolne do małżeństwa, a w świadomości społecznej funkcjonowało podejrzenie, że wiele kobiet przetrwało Zagładę, płacąc za życie swoim ciałem. Charakterystyczne dla kultur patriarchalnych przykładanie wielkiej wagi do czystości kobiet jako biologicznych i kulturowych reproduktorek wspólnoty, a także przypisywanie częściowej

odpowiedzialności za gwałt ofierze przyczyniły się do ukrywania tych doświadczeń przez wiele kobiet i wstydlwego izolowania się ofiar przemocy od społeczeństwa. W tym kontekście konieczność naświetlania tych wypartych przeżyć wydaje się tym bardziej nagląca. Jak bowiem za Freudem przekonywał Ricoeur (1995), jedynie „praca przypominania” może pozwolić zakończyć uporczywy „przymus przypominania”, a więc powracanie wypartych wspomnień w postaci powtarzanego działania.

Choć pionierski tom pod redakcją Sonii M. Hedgepeth i Rochelle G. Saidel stanowi nieoceniony wkład zarówno w historiografię Holocaustu, jak i studia nad ludobójstwami, pewne wątpliwości budzi jednak decyzja autorek, by skupić się wyłącznie na kobiecym doświadczeniu przemocy seksualnej. Dzięki literaturze wspomnieniowej mężczyzn-więźniów obozów koncentracyjnych, takiej jak chociażby *Pięć lat kacetu* Stanisława Grzesiuka, wiemy przecież dobrze, że seksualność i naruszenia integralności cielesnej były ważnym elementem także doświadczenia obozowego mężczyzn. W tym kontekście zainteresowanie wyłącznie doświadczeniami cielesnymi kobiet może prowadzić do ich wtórnej marginalizacji w ramach studiów nad Holocaustem. Jak bowiem twierdzi Sara Horowitz, „nacisk na różnice (menstruacje, gwałt, macierzyństwo) może wytwarzać równie wypaczony obraz jak podejście *genderowo* neutralne. O ile to drugie przedstawia zuniifikowaną wersję Holocaustu, co niezamierzenie prowadzi do ukrycia specyficznie kobiecego doświadczenia, o tyle pierwsze podejście mimowolnie reprodukuje marginalizację kobiety, poprzez reprezentację jej doświadczenia prawie wyłącznie pod względem seksualności” (1994: 265). Miejmy jednak nadzieję, że także przemoc seksualna wobec mężczyzn w czasie Holocaustu doczeka się wkrótce kompleksowego opracowania.

Bibliografia:

- /// Allen B. 1996. *Rape Warfare: the Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*, MI: University of Minnesota Press, Minneapolis.
- /// Amesberger H., Auer, Halbmayr B. 2004. *Sexualisierte Gewalt. Weibliche Erfahrungen in NS-Konzentrationslagern*, Mandelbaum Verlag, Wien.
- /// Branche R., Virgili F. red. 2012. *Rape in Wartime. Genders and Sexualities in History*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.
- /// Goldenberg, M. 2005. *Sex, Rape and Survival. Jewish Women and the Holocaust*, <http://www.theverylongview.com/WATH/essays/sexrapesurvival.htm>; dostęp:..

- /// Grzesiuk S. 1972. *Pięć lat kacetu*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- /// Hedgepeth S.M., Saidel R.G. red. 2010. *Sexual Violence Against Jewish Women During the Holocaust*, Brandeis University Press/University Press of New England, Lebanon.
- /// Heineman E. 2011. *Sexual Violence in Conflict Zones. From the Ancient World to the Era of Human Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- /// Horowitz S. 1994. *Memory and Testimony in Women Survivors of Nazi Genocide*, [w:] *Women of the World: Jewish Women and Jewish Writing*, red. J. Baskin, Wayne State University Press, Detroit, s. 258–282.
- /// Langer L. 1998. *Gendered Suffering? Women in Holocaust Testimonies*, [w:] *Women in the Holocaust*, red. D. Ofer, L. Weitzman, Yale University Press, New Heaven, s. 351–363.
- /// Nikliborc A. 2010. *Uwięzione w KL Auschwitz-Birkenau. Traumatyczne doświadczenia kobiet odzwierciedlone w dokumentach osobistych*, Nomos, Kraków.
- /// Ofer D., Weitzman L.J. red. 1998. *Women in the Holocaust*, Yale University Press, New Haven, London.
- /// Ostrowska J. 2007. *Wielkie przemilczenie. Prostyucja w obozach koncentracyjnych*, „Krytyka Polityczna” 2007, nr 14.
- /// Ravitz J. 2011. *Silence Lifted: The untold stories of rape during the Holocaust*, 24.06.2011, <http://www.cnn.com/2011/WORLD/europe/06/24/holocaust.rape/index.html>; dostęp:.
- /// Ricoeur P. 1995. *Pamięć – Zapomnienie – Historia*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany*, red. K. Michalski, Wyd. SIW Znak, Kraków, s. 22–43.
- /// Rittner C., Roth J. red. 1993. *Different Voices: Women & the Holocaust*, Paragon House, New York.
- /// Saidel R. 2004. *The Jewish Women of Ravensbrück Concentration Camp*, University of Wisconsin Press, Madison.
- /// Stiglmyer A. red. 1994. *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, University of Nebraska Press, Lincoln.
- /// Tompkins T. 1995. *Prosecuting Rape as a War Crime: Speaking the Unspeakable*, „Notre Dame Review” 1995, nr 70, s. 845–890.
- /// Weseli A. 2007. *Homoseksualiści i homoseksualizm w KL Auschwitz-Birkenau w świetle oświadczeń byłych więźniów obozu*, „Przegląd Historyczny” 2007, nr 2, s. 425–435.